

*До спеціалізованої вченої ради ДФ 64.700.005
Харківського національного
університету внутрішніх справ
(61080 м. Харків, проспект Льва Ландау, 27)*

ВІДГУК

**офіційного опонента – к. ю. н., доцента Ступника Ярослава Валерійовича
на дисертацію Васильєвої Дарії Олександрівни
«Кримінологічна характеристика злочинів у сфері грального бізнесу»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за
спеціальністю «Право»**

Відгук складено на підставі вивчення рукопису дисертації Д.О. Васильєвої, а також опублікованих здобувачкою праць за темою дисертації.

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Кримінологічною доктриною і практикою охорони правопорядку підтверджено, що динаміку й структуру сучасної злочинності визначають не лише традиційні, давно вивчені фахівцями причини та умови цього негативного соціального феномену, але й специфічні криміногенні чинники, зумовлені різноманітними кризовими явищами й процесами, породжені новими складними соціально-економічними та внутрішньополітичними реаліями, в яких опинилось українське суспільство. У даний час під впливом цих обставин практично в усіх регіонах нашої держави спостерігається зростання кількості кримінальних правопорушень, значна частка яких вчиняється у сфері грального бізнесу.

Проблема незаконного грального бізнесу набуває в наш час все більшу гостроту і актуальність у зв'язку з посиленням цілого ряду негативних тенденцій в економічній, соціально-політичній, правовій, культурній, сімейно-побутовій і інших сферах життя нашого суспільства. Результати аналізу ситуації, обумовленої зростаючою динамікою незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, вказують на необхідність звернення особливої уваги як вчених, так і юристів-практиків на профілактику злочинності цього виду, актуалізують завдання усунення недоліків

кримінального законодавства. Успішність виконання зазначених завдань багато в чому залежить від вивчення стану незаконного грального бізнесу в Україні, особистості злочинців, а також негативного і позитивного впливу на їх поведінку факторів соціального середовища і ефективності впливу суб'єктів профілактики.

Усе це свідчить про необхідність переосмислення наявного в Україні законодавчого підходу до забезпечення законності у сфері організації та проведення азартних ігор. В сучасних умовах системний підхід до мінімізації відповідних загроз у зазначеній сфері стає важливою передумовою реалізації гарантій охорони законної господарської діяльності. Тому комплексні розробки відповідних заходів та засобів є одним з першочергових завдань української держави. І юридична галузь, зокрема, кримінологічна наука, повинна приділяти цій проблемі належну увагу. Проте, низка питань, особливо кримінологічного характеру, залишаються дискусійними й такими, що потребують подальшої розробки. Зокрема, ми не маємо вичерпної кримінологічної характеристики злочинів у сфері грального бізнесу, яка б показувала реальну кримінальну картину, яка в теперішній час складається в цій сфері. Збільшення й погіршення кількісних показників злочинів даного виду зокрема свідчить, що держава не має цілісної й задовільної стратегії забезпечення правопорядку по всій країні. Тому слід констатувати, що наявні в кримінологічній науці напрацювання не знімають актуальності проблеми побудови комплексної кримінологічної характеристики злочинів у сфері грального бізнесу та, на цій основі, вироблення рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності запобігання цим злочинам.

У комплексі теоретична та практична важливість вирішуваних проблем, спрямованість рекомендацій, сформульованих Д.О. Васильєвою, характер і значущість обговорюваних питань, а також нерозробленість проблеми в юридичній літературі й обумовлюють актуальність теми дисертаційного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність забезпечується

кількома чинниками – широтою і різноманітністю опрацьованої джерельної бази, критичним аналізом матеріалів правозастосовної практики, веденням коректної полеміки, вдалою і продуманою логікою викладення матеріалу, яка дозволила авторці повністю виконати поставлені нею дослідницькі задачі (с. 19). Їх реалізацію підтверджує й аналіз загальних висновків по дисертації.

Сформульовані авторкою у науковій роботі основні положення, висновки та рекомендації, в тому числі й ті, що віднесені нею до наукової новизни, мають відповідний рівень обґрунтованості. Це стало можливим завдяки використанню широкого кола наукової вітчизняної та зарубіжної літератури, результатів емпіричних досліджень. Рецензована дисертація має достатньо високої якості науковий апарат, матеріал викладений чітко, доступно і юридично грамотно. Позиції, які відстоює авторка, ґрунтуються на наявних досягненнях кримінологічної та кримінально-правової доктрини України, положеннях суміжних дисциплін. Запропоновані авторкою наукового дослідження висновки та пропозиції, підтверджуються фактами, критичним аналізом нормативних приписів законодавства, і висловленими в юридичній літературі позиціями вчених юристів з даного питання.

Позитивно оцінюючи актуальність дослідження Д.О. Васильєвої, необхідно також відзначити, що тема дисертації узгоджена з положеннями пріоритетних напрямів з наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275 (п. 5.10 Додатку 5). Тему дисертаційної роботи було обрано в межах науково-дослідних тем Харківського національного університету внутрішніх справ – «Протидія злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами» (номер державної реєстрації 0113U008195) та затверджено Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 1 від 20.01.2017 р.).

Як вбачається з тексту дисертації, Д.О. Васильєва є сумлінним науковцем, який вміє логічно викладати та аналізувати теоретичний, практичний і законодавчий матеріал, формулювати виважені та узагальнені висновки, застосовувати різноманітні **методи наукового пізнання.**

Методологічну основу дисертації складають загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень, зокрема: діалектичний метод дозволив розглянути питання кримінологічної характеристики злочинів у сфері грального бізнесу у їх розвитку та взаємозв'язку з більш загальними категоріями (усі розділи дисертації). Історико-правовий метод було використано при вивченні історичних витоків та генезису наукових поглядів на ключові категорії, а також розвитку законодавства в досліджуваній сфері (підрозділи 1.1, 1.2, 2.3, 2.4); логіко-юридичний метод використовувався для аналізу положень нормативно-правових актів у сфері грального бізнесу (підрозділ 1.2); системно-структурний метод було використано для дослідження кримінологічно значущих ознак злочинів у сфері грального бізнесу (підрозділ 1.1); логіко-граматичний метод застосовано при дослідженні понять грального бізнесу, незаконного грального бізнесу, жертви злочину (підрозділи 1.2, 1.3); метод системного аналізу було використано для комплексного розгляду складових предмета дослідження як елементів єдиного цілого (підрозділ 1.1, розділ 2); структурно-функціональний метод дозволив сприяти комплексному дослідженню окремих ознак кримінологічної характеристики злочинів у сфері грального бізнесу (розділ 2); соціологічний метод було обрано при вивченні статистичних даних і матеріалів слідчої і судової практики (у всіх розділах); статистичний метод використовувався для обробки інформації про стан, структуру і динаміку досліджуваної злочинності та окремих її ознак (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2); метод моделювання використовувався у процесі розробки типового механізму незаконного грального бізнесу та системи заходів протидії злочинності у сфері грального бізнесу (підрозділи 2.1 та 2.4). Поряд із зазначеними методами дослідження було також використано методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції та деякі інші.

Репрезентативною виглядає **емпірична база дослідження**, яку становлять узагальнені дані, отримані в ході дослідження та аналізу:

- 1) статистичних даних Генеральної прокуратури України за 2013–2018 рр.;
- 2) статистичних даних Державної судової адміністрації України про осіб (у

кількості 457), засуджених за злочини за ст. 203-2 КК України за 2013–2018 рр.; 3) матеріалів 150 архівних кримінальних проваджень (за 195 епізодами), розглянутих судами України у 2012–2018 рр.

Взагалі використання матеріалів правозастосовної практики заслуговує схвальної оцінки. По-перше, текст дисертації містить значну кількість посилань на конкретні процесуальні акти правозастосування, за допомогою яких вдало ілюструються законодавчі і теоретичні положення. По-друге, використання матеріалів правозастосовної практики набуло у дисертації вигляду узагальненого аналізу відповідних матеріалів та оперування одержаними внаслідок цього аналізу даними у підтвердження обстоюваних підходів.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих автором працях. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження оприлюднені у восьми публікаціях, у тому числі чотирьох наукових статтях, дві із яких опубліковано у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, одній статті, опублікованій у виданні України, яке включене до міжнародних наукометричних баз, одна стаття опублікована у науковому виданні іноземної держави, а також чотирьох тезах наукових доповідей на конференціях. У сукупності друковані роботи здобувачки достатньо повно відображають зміст основних положень і висновків її дисертаційного дослідження та дозволяють науковій громадськості ознайомитися із ними.

Хочу наголосити на тому, що результати дисертаційного дослідження можуть бути доведені до відома наукової громадськості шляхом опублікування монографії.

Результати дисертації **пройшли відповідну апробацію**, підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення й висновки були оприлюднені дисертанткою на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 17 травня 2017 р.), «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 17 травня 2018 р.), «Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії

злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку» (м. Харків, 18 квітня 2019 р.), «Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих учених» (16 травня 2019 р.).

Практичне значення одержаних результатів не викликає сумнівів, оскільки згідно з представленими матеріалами, і, зокрема, додатками до дисертації, основні її результати та надбання можуть бути використані і вже використовуються: – науково-дослідній сфері – для розширення теоретико-методологічної бази, подальшого розроблення шляхів вирішення проблем протидії злочинності у сфері гравального бізнесу (Акт впровадження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 10.09.2019 р.); – правотворчості – для вдосконалення норм Кримінального кодексу України, законодавства у сфері гравального бізнесу; – у практичній діяльності правоохоронних органів – як рекомендації та пропозиції, спрямовані на вдосконалення механізму запобігання злочинам у сфері гравального бізнесу; – навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Кримінологія» та «Аналіз та прогнозування злочинності» у закладах вищої освіти юридичного спрямування та на юридичних факультетах, підготовці навчальних посібників, матеріалів спеціальних курсів та тренінгів, факультативних курсів у загальноосвітніх школах, при підготовці навчально-інформаційних курсів тощо (Акт впровадження у навчальний процес ХНУВС від 16.09.2019 р.).

Визначаючи **наукову новизну** рецензованої роботи, слід вказати, що за характером і змістом розглянутих у ній питань вона є однією з перших, в якій на монографічному рівні та з урахуванням можливих сценаріїв розвитку державної політики в галузі гравального бізнесу проведено наукове дослідження кримінологічної характеристики, причин та механізму детермінації злочинів у цій сфері.

Низка теоретичних положень, висновків і рекомендацій дисертантки мають наукову новизну і практичну значимість, цілком достатні для роботи рівня дисертації на здобуття ступеня доктора філософії. Положення, які висуваються на захист (с. 21–23), загалом вдало структуровані дисертанткою

відповідно до встановлених вимог, є новими або містять значну частку новизни.

До положень дисертації, що мають елементи новизни, належать, зокрема, такі результати дослідження:

1) розроблено поняття злочинності в сфері грального бізнесу як об'єкта наукового кримінологічного дослідження: обґрунтовано доцільність звуження розуміння цього феномену до поняття «незаконний гральний бізнес», під яким запропоновано розуміти зайняття забороненими законом видами діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор або провадження без відповідного дозволу (ліцензії) таких видів цієї діяльності, здійснення яких дозволено законом лише за умови наявності такого дозволу (ліцензії). Це визначення є універсальним і не залежить від легалізації чи заборони грального бізнесу на законодавчому рівні;

2) встановлено тенденцію до спаду активності суспільства у запобіганні незаконному гральному бізнесу та виявлено неефективність існуючих заходів протидії. Головним чином це стосується діяльності правоохоронних органів: кількість зареєстрованих злочинів зменшується, предметом більшості розслідувань є діяльність одного грального закладу із одним підозрюваним, який є «рядовим» виконавцем злочину, у найкращому випадку – виявляється діяльність окремої групи осіб; більш небезпечні співучасники (організатори більш високого рангу), які не приймають безпосередньої участі у вчиненні конкретних злочинів (фінансують та здійснюють матеріально-технічне забезпечення діяльності), уникають кримінальної відповідальності; така ситуація не враховує зарубіжного досвіду протидії цим кримінальним практикам, відповідно до якого гральний бізнес розглядається в якості одного з найбільш прибуткових і відноситься до одного з видів організованої злочинності, що включає діяльність цілих мереж гральних закладів;

3) виявлено найбільш ефективну, з точки зору уникнення відповідальності організаторами злочину та отримання ними максимуму прибутку, типову технологію вчинення незаконного грального бізнесу, що складається із наступних способів (етапів): підшукування виконавця, готового

за винагороду займатися гральним бізнесом за умови його особистої відповідальності у випадку виявлення грального закладу (можливо, за умови сплати штрафу власником засобів); надання йому в оренду гральних засобів, отримання плати за оренду у розмірі значної частини прибутку від грального бізнесу; у випадку виявлення грального закладу – повернення своїх гральних засобів на підставі того, що причетність до злочину їх власника не встановлена і повторне використання за тією ж технологією;

4) удосконалено типологію та кримінологічну характеристику осіб, що вчиняють злочини в сфері грального бізнесу: запропоновано використовувати 4 типи: особливо небезпечний злочинець, професійний тип, звичний та випадковий типи; доведено, що увага науковців при виробленні методів запобігання та протидії злочинам у сфері грального бізнесу повинна приділятися особливо небезпечним та професійним злочинцям, адже вони мають здібності до створення групи з різними формами співучасті, організацію та керівництво злочинною діяльністю цієї групи із незаконного грального бізнесу, що відповідає міжнародному досвіду в цій сфері;

5) уточнено комплекс взаємодіючих та взаємообумовлених політико-правових, економічних, організаційно-управлінських (фактори об'єктивного порядку) та ідеологічних і психологічних (фактори суб'єктивного порядку) факторів детермінації грального бізнесу; доведено, що особливості детермінації злочинів в цій сфері обумовлені збігом двох факторів: наявності в природі людини такої властивості як азарт та відсутності в більшості суб'єктів можливості здійснення законного бізнесу в сфері задоволення потреб, які виникають із цієї властивості; особливе місце в механізмі детермінації зайняття гральним бізнесом як триваючого злочину займає вкрай низька ефективність протидії цій злочинності з боку правоохоронних органів..

Дисертація містить низку інших аргументованих загальнотеоретичних і прикладних пропозицій, які сприймаються позитивно і можуть бути використані в процесі вдосконалення законодавчих та підзаконних актів у сфері протидії незаконному гральному бізнесу в Україні та послужать основою для подальших наукових розвідок цієї проблематики.

Оформлення дисертації. Дисертація Васильєвої Д.О. оформлена згідно з нормативними вимогами і стандартами, які передбачені для такого виду досліджень. Робота написана державною мовою з дотриманням наукового стилю, що оптимально поєднує складові представленого дослідження. Положення, висновки та пропозиції, що містяться в науковій праці, характеризуються завершеністю, аргументованістю та послідовністю. Зміст дисертації відповідає заявленій дисертанткою науковій спеціальності (081 — «Право»), робота пройшла належну апробацію. Дисертація є самостійною, завершеною роботою, у якій відсутні порушення академічної доброчесності. Оформлення дисертації в цілому відповідає встановленим МОН України вимогам.

Як будь-яка по-справжньому творча праця, дисертаційне дослідження Д.О. Васильєвої не позбавлене **дискусійних положень**. Тому загальна позитивна оцінка дисертації не виключає деяких зауважень і побажань, які носять рекомендаційний характер і можуть бути використані авторкою у подальших наукових дослідженнях.

1. Розглядаючи визначення злочинність у сфері грального бізнесу в широкому значенні, авторкою пропонується розуміти під ним «суспільне явище (феномен), яке походить із активності частини членів суспільства і проявляється у системі кримінально-караних діянь, які вчиняються в сфері грального бізнесу, цим поняттям охоплюються всі злочини, що пов'язані з явищем грального бізнесу: економічні, корупційні злочини, злочини проти моральності тощо» (про це мова йде у висновках до роботи – стор. 190). На сторінках роботи про конкретні діяння, що вчиняються разом з незаконним гральним бізнесом, мова йде здебільшого шляхом посилення на дослідження інших вчених: Є. Г. Риков (стор. 54), С. В. Рябчук (стор. 54-55), Н. О. Петричко (стор. 55) тощо. Тому виникає питання, чи було дисертанткою виявлено наявність сукупності злочинів (що вчинені разом із незаконним гральним бізнесом) під час опрацювання матеріалів слідчої і судової практики? Які із цих суспільно небезпечних діянь є найбільш поширеними?

2. На стор. 71 авторкою зазначається, що «універсальним з огляду на

тенденції розвитку законодавства, тобто таким, що буде вірним навіть у разі легалізації грального бізнесу, буде визначення незаконного грального бізнесу як зайняття забороненими законом видами діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор або провадження без відповідного дозволу (ліцензії) таких видів цієї діяльності, здійснення яких дозволено законом за умови наявності такого дозволу (ліцензії)». Ураховуючи зазначений висновок дисертантки, доцільно було б на сторінках роботи надати своє бачення норми про відповідальність за незаконний гральний бізнес.

3. Розглядаючи питання віктимності, під час характеристики стану злочинності у сфері грального бізнесу в Україні (стор. 89-99 дисертації), дисертант доходить висновку, що «знання в області діагностування та лікування психологічної схильності до азартних ігор, можуть бути використані для профілактики віктимізації осіб, які можуть стати безпосередніми жертвами грального бізнесу, а також для усунення умов для такої віктимізації» (стор. 99).

Яким чином, на Ваш погляд, можна запобігти залучення до грального бізнесу осіб з патологічною схильністю до азартних ігор? Навіть нова редакція ст. 203-2 КК України: «Організація або проведення азартних ігор без ліцензії на провадження відповідного виду діяльності з організації та проведення азартних ігор, що видається відповідно до закону або випуск чи проведення лотерей особою, яка не має статусу оператора лотерей, або організація чи функціонування закладів з метою надання доступу до азартних ігор чи лотерей, які проводяться в мережі Інтернет» не виключає можливості залучення до цього виду діяльності (звісно, в якості гравців) лудоманів.

4. Для характеристики проявів об'єктивної сторони складу незаконного грального бізнесу та змісту суспільно небезпечного діяння автором використовується термін «технологія» зайняття незаконним гральним бізнесом (підрозділ 2.1 дисертації). Зазначений термін практично не вживається у роботах з кримінального права і кримінології, адже у нормах КК України закріплено терміни спосіб, знаряддя, засоби тощо.

Чим на Ваш погляд викликана необхідність використання саме цього терміну?

5. Ураховуючи специфічні способи або технології вчинення незаконного грального бізнесу цілком логічним було б застосування до винних у вчиненні цього правопорушення спеціальної конфіскації, про це зазначає і дисертант: за вимогами закону спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання (п. 4 ч. 1 ст. 96-2 КК України) (стор. 109). Разом з цим, практика показує (про це свідчать дані наведені дисертантом), що винним визнається особа, що не є власником устаткування. Тому виникає питання, чи є якась можливість протидіяти цьому «бізнесу»?

Однак, перелічені дискусійні позиції складають підґрунтя для подальших досліджень та продовження роботи по удосконаленню наукової думки, підтверджують творчий характер праці, яка добре підготовлена і належним чином оформлена. Зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на високий науковий рівень дисертації, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачкою. Слід констатувати, що дисертантка довела свою здатність самостійно здійснювати дослідження в галузі кримінального права та кримінології, і аналіз дисертації дозволяє стверджувати, що визначені в роботі дослідницькі завдання дисертанткою було виконано.

Все вищезазначене дає підставу для наступного узагальненого висновку: дисертаційне дослідження Васильєвої Дарії Олександрівни на тему: «Кримінологічна характеристика злочинів у сфері грального бізнесу» відповідає спеціальності «Право». Воно є завершеною кваліфікаційною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для кримінології – комплексна розробка кримінологічної характеристики злочинів у сфері грального бізнесу, яка повинна стати основою для подальшої побудови ефективної сучасної системи заходів протидії цій категорії злочинів.

За своєю актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, рівнем

наукової та практичної значущості отриманих результатів, а також за кількістю та обсягом публікацій дана робота відповідає вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. №167, а її авторка заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081- «Право».

Опонент

**завідувач кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
кандидат юридичних наук, доцент**

Я.В. Ступник

Підпис Ступника Я.В. засвідчую.
Вчений секретар ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»

О.О. Мельник